

MAKRAI SONJA
ELEVEN EMLÉKEZET
FŐVÁROSI KERÜLETEK
HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEI

TA társadalmi hovatartozás tudata, amit „kollektív identitásnak” nevezünk, a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik – írja Jan Assmann a *Kulturális emlékezet* című könyvében. Ez alapján nem csupán a jelen történéseinek megértése szempontjából elengedhetetlen a (közös) múlt ismerete, de a közösség tagjaként felismert identitásunk is a kollektív tudásból eredeztethető. A helytörténeti, honismereti gyűjtemények feladata, hogy lokális történelmi, társadalmi fejlődési folyamatot vázoljanak fel, összegyűjtsék a múlttal kapcsolatos forrásinformációkat, adatokat.

¶ Egy városrész arculatát az épületek mellett a helyi közösség mindennapjai alakítják, a hagyományok – sok esetben észrevétlenül – öröklődnek tovább, a kollektív tudás átruházásában megtartva a közösséget. A helytörténeti kiállítóhelyek ezen folyamatok alakításában is kiemelt szerepet játszhatnak, mint a múlt gyűjtőpontjai, ahol a közös emlékekben való osztozás a befogadás elengedhetetlen feltétele. A feladat jelentőségéről fővárosi helytörténeti gyűjteményeket végigjárva is meggyőződhetünk.

¶ Évtizedekig hányattatott sors jutott a Kőbányai Helytörténeti Gyűjteménynek, amely a Halom utcai ifjúsági ház alagsori pincéjébe zsúfolva fogadta a látogatókat. Idén nyáron – a kerületi önkormányzat és a Budapest Főváros Önkormányzata Fővárosi Városrehabilitációs Keret támogatásának köszönhetően – méltó helyre kerülhetett a gyűjtemény, amelyet a Szent László-napokon mutattak be először a nagyközönségnek. (A 21. század elvárásainak megfelelően felszerelt akadálymentesített épület a nyári hónapokban csak előzetes telefonos bejelentkezéssel látogatható, szeptember 1-jétől azonban már teljes körű szolgáltatásokkal várják az érdeklődőket.)

¶ Kőbánya első óvodája, a Füzér utca 32. alatti, helyi védettségű polgári ház ad otthont mostantól a gyűjteménynek, amelynek

anyagát a hetvenes években széles körű összefogással alapozta meg a helyi lakosság. Az eltelt négy évtizedben több ezer darabból álló tárgyi és több tízezer darabos fotógyűjtemény jött létre felajánlásokból.

- ¶ Az új kiállítás szakmai koncepciójának kidolgozásában az Óbudai Múzeum korábbi, a Budapesti Történeti Múzeum jelenlegi igazgatója, Népessy Noémi és munkatársai nyújtottak segítséget, míg a digitális tér fejlesztéséért Ruttkay Zsófia egyetemi docens, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Média Intézet Kreatív Technológia Laborjának vezetője felelt. Kőbánya múltjának széles körben alig ismert rétegeit tárja fel a *Kőbánya aranykora* című kiállítás a 19. század közepétől az 1950-es évekig. Ahogy a cím is jelzi, különleges időszak volt ez a terület történetében. Ma már talán nehéz elképzelni, de egykor ez a terület volt Pest nagy szőlőskertje, tele ezerjővel, sárga dinkával és mézes fehérrel. Már a kora középkortól műveltek itt szőlőt, de tudatosan csak az 1700-as évektől telepítettek tőkét, több mint egy évszázaddal később pedig teljes egészében szőlő borította az Ó- és Új-hegyet, amelyet a Józsefvárosból kijáró napszámosok műveltek. Az évszázadok óta zajló mészkőbányászattal kialakult pincerendszer alkalmas volt a borok tárolására, amelyek jelentős részét Ausztriába exportálták. A minőséget illetően beszédes tény, hogy a szomszédos Keresztúr és Lőrinc a saját borát is kőbányaiként igyekezett eladni, de levéltári dokumentumokból kiderül az is, hogy volt olyan bécsi kocsmáros, akit azért büntettek meg, mert a saját lőréjét szintén kőbányaiként mérte.
- ¶ A főváros terjeszkedésével, a helyi lakosság rohamos növekedésével visszaszorult ugyan a szőlőtermesztés, az első kőbányai aranykornak azonban csak az 1870-es években elterjedt filoxerajárvány vetett véget. Ebben ugyanakkor nemcsak az amerikai gyökértetű, de a korabeli politikai erők is szerepet játszottak: az ipari fellendülés miatt szükség volt a vasúthálózat szempontjából fontos vámszabad területre.
- ¶ Kőbánya központi szállítmányozási szerephez jutott, de ide helyezték át a Ferencvárosból a sertésszállásokat is, ennek hatására a Mázsa tér környékén épültek fel a sertéshizlaldák. Kőbánya a vesztesnek tűnő helyzetet a maga javára tudta

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény
A szerző felvétele

fordítani, a kerület rövid időn belül a kontinens legfontosabb és legnagyobb sertésközpontjává vált. A csúcsidőszakban egy év alatt 600 ezer sertés fordult meg a telepeken, amelyek valódi turistalátványossággá váltak, még maga Ferenc József császár is felkereste a híres kőbányai hizlaldákat. A korabeli sajtó beszámolóí szerint az uralkodó értetlenül szemlélte, hogy minden sertésóra jut egy fürdető, hisz Schönbrunnban csupán egy fürdőszobája volt az egész udvartartásnak. Bár Kőbánya sikerrel épített fel egy újabb iparágat, amely eltartotta a lakosságot, és a biztosította a folyamatos fejlődést, a második aranykor sem maradhatott fenn sokáig: 1895 elején a teljes állatállományt elpusztította a sertéspestis, a telepek bezártak, a telkek kiürültek.

- ¶ A közösség a kőfejtésnek és a téglagyártásnak köszönhetően tudott talpon maradni ebben az időszakban. Termelés és felhasználás szoros viszonya meghatározta Kőbánya fejlődéstörténetét. Az építőipari anyagok előállításának idényjellege miatt terjedt el a porcelángyártás, de a helyi Dreher-gyárban ekkoriban telente és tavasszal, az ünnepi időszak miatt még csokoládét és kekszet gyártottak, csak nyaranta készült sör.
- ¶ A tárlat felépítésénél kiemelt szempont volt az interaktivitás, hogy a fiatal korosztály számára is izgalmassá tegyék a kerület fejlődéstörténetét. A gyerekek a vasúthálózattal és a sertéstartással kapcsolatos érintőképernyős játékok közül válogathatnak, a felnőtt közönség pedig a kerület legismertebb fotográfusa, Schmidt Ágoston munkásságán keresztül idézheti fel a századforduló világát. Szó szerint, hiszen a kiállításon korabeli fotók alapján elkészített öltözékekben kaphatják lencsevégre egymást a látogatók.
- ¶ Filmhíradórészletek és többbretű tárgye gyűttes révén rajzolódik ki, miként változott a kőbányai ipartelepek profilja a piaci elvárásokhoz igazodva: a Schuler írószer ironjaitól kezdve a Globus konzervgyár pléhdobozán és a zománcárugyár kádján keresztül a Palma gumigyárig megjelenik a Fékon konfekció nyloninge és az első hazai gyártású tévékészülék, az Orion is.
- ¶ Népe ssy Noémi értő iránymutatásával az állandó kiállítást időszakos tárlatokkal egészítik ki, ezek szűkebb perspektívából mutatják be a kerület múltjának egy-egy jelentős korszakát,

Rákospalotai Múzeum
A szerző felvétele

szereplőjét. Az első, egy évig látható tárlat a Drasche-gyár történetét és a kőbányai porcelángyártás múltját dolgozza fel (a kiállítást Takáts István és Marksteinné Molnár Julianna rendezte) szintén a kerületi lakosok, egykori gyári dolgozók tárgyi felajánlásainak segítségével.

- ¶ A helytörténeti gyűjtemény azonban nem csupán kiállítóhelyként, hanem egyfajta kutatóhelyként is kíván szolgálni, a számítógépes szakmai adatbázisok és a szakkönyvtár mindenki számára hozzáférhető lesz ősztől.
- ¶ Gazdag és jellegzetes tárgyi anyaga van a Rákospalotai Múzeumnak is, amely a ma már három részből – Rákospalota, Pestújhely, Újpalota – álló XV. kerület fejlődéstörténetét járja végig. A helytörténeti gyűjtemény 1960-ban nyílt meg – harmadik ilyen intézményként a fővárosban – az Ófaluban lévő egykori katolikus elemi iskola épületében. A nyolcvanas évek elején az ófalui helytörténeti gyűjteményt az épület rossz állapota miatt bezárták, a kiállítás anyaga szűk évtizedig csak vándorkiállításokon tűnt fel. Az intézmény 1991-ben nyitotta meg újra az önkormányzat döntése alapján a Pestújhelyi úton – a helyszínválasztással a mai napig nem békélt meg a kerület lakosságának nagy része –, egy múzeumi célokra átalakított óvodaépületben.
- ¶ A kezdeti időszakban elsősorban a kerület, valamint a környező települések, Fót és Alag néprajzi emlékeinek gyarapítására fókuszáltak, a palóc és galgahévízi alapokat magán hordozó palotai viseleteket (a kiállításból kiderül, voltak olyan idős asszonyok, akik egészen a kétezres évekig hordták ezt az öltözetet), kerámiákat, berendezési tárgyakat, mesterségek kéziszerszámaikat gyűjtötték a palotaiak és pestújhelyiek felajánlásainak köszönhetően, később ez egészült ki egy igen jelentős képzőművészeti anyaggal. Idős korában a kerületben élt Madarász Adeline, Madarász Viktor festő lánya, aki saját grafikai és akvarelljei mellett édesapja utolsó alkotói korszakának több mint húsz festményét, párizsi lakásának berendezési tárgyait, fotódokumentumokat (köztük Kossuth Lajos Madarásznak dedikált fotográfiáját), leveleket, valamint apja kortársának, Székely Bertalannak néhány művét adományozta a Rákospalotai Múzeumnak. De az itt őrzött képzőművészeti

alkotások között megtalálni Nagy Előd, Mohácsi Á. Győző, Turmayer Sándor, Mohácsi Ferenc, Fáy Győző, Kertész József, Peti János műveit is. A csaknem 3500 darabos gyűjtemény harmadik csoportját a palotai kisipar történetére vonatkozó tárgyi emlékek, kefe-, és könyvkötő-, asztalos-, lakatos-, kovács- és cipésműhelyek szerszámai és termékei alkotják. Széles körű dokumentumanyaggal is rendelkezik a múzeum: a legkorábbi írásos emléktől, a Palota Helység Urbáriomától (1770) kezdve követik nyomon az itt folyó életet a gyűjteményben lévő jegyzőkönyvek, szerződések, számlák, plakátok, térképek, magnetofon-kazetták, videofelvételek alapján.

- ¶ Az állandó kiállítást Basics Beatrix és Holló Szilvia Andrea kurátorok értő vezetésével nemrég rendezték és tematizálták újra, bemutatva, hogy a „legdélibb palóc falu” miként vált a főváros fontos kerületévé. A tárlat izgalmas eszközök segítségével veszi sorra a környék életének meghatározó elemeit, a rákospalotai bolgárkertészekől Budapest utolsó működő vízimalmán át a polgárosodott városrész civil életéig: egyesületek, asztaltársaságok, dalkörök, műkedvelő gárdák, sportklubok mindennapjai jelennek meg. A tárlat kronológiai ívét az újpalotai lakótelep felépülése zárja.
- ¶ Formájából adódóan egészen más befogadói aktivitást vár el a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény állandó kiállítása. A 13 ezer fényképből, ötezer plakátból és több mint 1500 kötetből álló kollekciónal rendelkező, jelentős kutatómunkát folytató intézmény tárlata fotókkal és üdvözlőlappal kiegészített leírásokon keresztül mutatja be Ferencváros múltját az 15. századtól az 1990-es évekig. (A tárlat szöveganyaga a gyűjtemény internetes felületén is elérhető.) Az állandó kiállításhoz hasonlóan a szeptember elejéig látogatható időszakos kiállítás is tablókön keresztül idézi fel a kerülethez kötődő legendás írók alakját, valamint azoknak a lakóépületeknek a történetét, amelyekben Arany János, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Lázár Ervin és Vathy Zsuzsa élt hosszabb-rövidebb ideig.
- ¶ Mivel az intézmény a kutatómunkára helyezi a fő hangsúlyt, a kerületi helytörténet a különféle kiadványaikban teljesebben jelenik meg. Archiv képanyaggal gazdag kötetekben dolgozták fel

Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény
A szerző felvétele

egyebek mellett Ferencváros 1956-os történéseit, a helyi mozikultúra alakulását, a vendéglátóipar helyzetét, a kerület képzőművészeti vonatkozásait, valamint a norvég Greger- sen Gudbrand életét, aki a 19. század végén itt telepedett le, és alapozta meg építőipari vállalkozását. A tervek szerint a ferencvárosi gyűjtemény a jövőben jelentősen átalakul. Most készülnek a látványtervek az új kiállításhoz, amely szegmen- tálna, élményszerűen, médiaelemekkel kibővítve mutatja majd be Ferencváros történetét.

- ¶ Jelentős múlttal rendelkezik a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűj- temény. Az elődjének is nevezhető Hegyvidéki Baráti Kör még a két világháború között kezdte el kutatni a városrész törté- netét, amelyet több kötetben bocsátott a nyilvánosság elé. A gyűjtés anyaga a hetvenes évek elején formálódott mú- zeummá kerületi helytörténészek és lelkes lokálpatrióták ösz- szefogásával. Az intézmény, amely jelenleg a ferencvárosi- hoz hasonló tematika mentén működik, több költözés után 2017-től a teljeskörűen felújított és idén júliusban nívódíjjal kitüntetett Zugligeti Lóvasút végállomásának épületében, a Lóvasút Kulturális és Rendezvényközpontban talált otthon- ra. A gyűjtemény aktív szerepet vállal a kerület múltjának bemutatásában. Több tízezer darabból álló fotó-, levéltári és könyvtári állománya rendelkezésre áll a tudományos kutatók számára, emellett helytörténeti előadásokkal, tematikus sé- tákkal, múzeumpedagógiai foglalkozásokkal is várja a kerü- let iránt érdeklődőket, de tudományos ismeretterjesztő kiad- ványokkal is segíti a Hegyvidék történetének megismerését.
- ¶ A jelenleg látható időszaki kiállítás tablókon követi nyomon a városrész egészségügyi intézményeinek, kórházainak, sza- natóriumainak – a tárlat ívében rejlő hanyatlástörténet miatt minden túlzás nélkül állítható – szomorú sorsát.
- ¶ A múlt századi fővárosi zsidóság mindennapjait, a magyar zsi- dó kultúra sokszínűségét mutatja be a 2017 végén megnyílt Er- zsébetvárosi Zsidó Történeti Tár. Az eredeti tervek szerint a ho- lokauszt-emlékévben adták volna át az egykori zsidó negyed közepén, a Klauzál térhez közel, a Csányi utcában található ki- állítóhelyet, de a közbeszerzési eljárás, valamint az épület egye- di műemléki, valamint helyi területi védelme miatt elhúzódtak

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár
A szerző felvétele

a munkálatok. Az üvegkupolával fedett, gangos épület első emeletén kialakított állandó kiállítás négy lakásnak ad helyet. Fiktív élethelyzeteken keresztül különböző korszakokat, eltérő társadalmi státusú erzsébetvárosi életmódokat mutatnak be ezek a korhűen, kellő ízléssel berendezett helyszínek. Megjelenik egy tehetős neológ család polgári otthona. Tárgyakon keresztül szembesülhetünk azzal, hogy az asszimiláció miként hatott a zsidó identitásra: a jiddis nyelvet már nem beszélték, öltözködésükben is a polgári divatot követték, miközben vallási hagyományaikat megtartották, és a kóser konyha szabályait követték. Láthatóvá válik az ortodox rabbi élettere, a kevésbé tehetős zsidóság életvitelét, valláshoz való viszonyát pedig egy ortodox nyomdászcsalád lakhelye szemlélteti.

¶ A legapróbb részletekre is kiemelt figyelmet fordító gyűjtemény összeállításában szerepet vállalt a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem könyvtára, a Kiscelli Múzeum, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye, a Budapesti Történeti Múzeum, valamint Budapest Főváros Levéltára is. Az állandó kiállítások anyagát itt is időszaki tárlatokkal egészítik ki, emellett pedig jelentős figyelmet fordítanak a kutatásra. A helyi zsidósággal kapcsolatos eredeti dokumentumok, okmányok és történetfeldolgozó tanulmányok nemcsak mindenki számára elérhetők, de az anyag gyarapításában a helyi közösségre is támaszkodnak. Jean-François Lyotard és Paul Ricoeur elméleteit követve akár úgy is fogalmazhatunk, identitásunk a narrativitásban, a történetek felidézésében és azok kimondásában ragadható meg. Ennek alapján a helytörténeti gyűjtemények a múlt átadásával, egy közösség történeteinek továbbörökítésével nem csupán a kollektív tudáshoz való hozzáférést biztosítják, de a befogadás folyamatában a befogadó narratív identitását is meghatározzák. A jelen szituációba ágyazva idézik fel a múltat, elevenné téve az egykor élt közösségek mindennapjait, amelyek az aktuális közösség önmagára vonatkozó elbeszélésének részévé válva teremtik meg az idő és abban saját maguk megértésének lehetőségét. Az eleven emlékezet pedig a kis közösségeken keresztül erősítheti a társadalom kohézióját. Már csak ezért is megéri megismerni szűkebb környezetünk történetét.

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár
A szerző felvétele

A modell mögött a Brüsszeli Világkiállításon vásárolt ideiglenes Motel
a Glatz Henrik utcában, 1959
Bauer Sándor/Fortepan